
ПАМ'ЯТІ ВЧЕНОГО

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ, ГЕРОЯ УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ВАСИЛЬОВИЧА МОРГУНА

16 вересня, на 88 році життя зупинилося серце всесвітньо відомого українського вченого генетика і селекціонера рослин, людини-інтелектуала, Людини з великої літери, Володимира Васильовича Моргуна. Це була постать національного і світового масштабу, яка не словами, а неоціненними діями зробила для України непересічний внесок у її сучасне і майбутнє!

Володимир Васильович народився 10 березня 1938 р. у с. Новоселиця Чигиринського району Черкаської області у селянській родині і пройшов тернистий шлях від студента Знам'янського сільськогосподарського технікуму до академіка Національної академії наук України, Героя України.

У 1963 р. він закінчив Українську сільськогосподарську академію, у 1967 р. — аспірантуру за спеціальністю «генетика». В 1980 р. у молодому віці (42 роки) захистив докторську дисертацію, 1985 р. був обраний членом-кореспондентом АН УРСР, 1990 р. — академіком АН УРСР. Упродовж майже 40 років він був директором реорганізованого ним Інституту фізіології рослин і генетики НАН України.

Володимир Васильович добре відомий світовій науковій спільноті як талановитий дослідник, блискучий селекціонер, засновник і керівник потужної наукової школи з експериментального мутагенезу та теоретичних основ селекції рослин. Він зробив значний внесок у розвиток генетичної інженерії, біотехнології та нового наукового напрямку — фізіологічної генетики. Очолюючи Інститут, він ні на день не полишав селекційну роботу зі створення інноваційних сортів пшениці й гібридів кукурудзи.

В.В. Моргун розробив теоретичні і практичні основи гетерозисної селекції кукурудзи, нового розвитку набуло уявлення про методи гетерозисної селекції. Було обґрунтовано генетичні прийоми селекції кукурудзи на ранньостиглість, запропоновано конкретні методи, що підвищують ефективність селекційної робо-

ти, нові принципи організації селекційного процесу, які сприяли інтенсифікації селекційних робіт, скоротили строки створення ранньостиглих гібридів кукурудзи, у тому числі таких, що надійно дозрівали на зерно у зоні з коротким безморозним періодом.

Дослідження В.В. Моргуна та його колег щодо розробки теорії і методів гетерозисної селекції кукурудзи здобули широке визнання. Особливо важливо, що ці роботи завершилися створенням і широкомасштабним впровадженням у виробництво перших у колишньому Радянському Союзі ранньостиглих міжлінійних гібридів. Це дало змогу значно розширити ареал посівів цієї культури і вперше забезпечити отримання зерна там, де раніше воно не дозрівало, що сприяло значному підвищенню валових зборів зерна в Україні та інших республіках. Створена В.В. Моргуном гібридна кукурудза з генетичним потенціалом у 14—17 т/га зерна і понад 100 т/га надземної маси стала черговим досягненням вітчизняної науки.

Не менш вагомим його досягненням в селекції пшениці. Він спільно з науковцями Академії аграрних наук України розробив теоретичні основи і методи селекції, створив та впровадив у виробництво нові українські напівкарликові сорти озимої пшениці. Вони набагато перевищили за продуктивністю старі високорослі сорти, у тому числі знамениту Миронівську 808. Ці сорти нового покоління визначили базові основи «зеленої революції» в Україні й нині займають основні посівні площі як в нашій країні, так і далеко за її межами. Їхній фактичний генетичний потенціал продуктивності на сьогодні перевищує 10—12 т зерна з гектара.

Володимир Васильовичем вперше в Україні розроблено біотехнологію селекційного процесу, яка ґрунтується на поєднанні можливостей класичної і молекулярної генетики, з активним використанням нових мутантних генів, молекулярних маркерів, хромосомних транслокацій і штучних конструкцій. На основі найсучасніших досягнень інтрогресивної селекції, молекулярної генетики й біотехнології розроблено теоретичні основи і методи створення високопродуктивних сортів озимої пшениці, яким притаманна висока якість зерна та стійкість до стресових чинників довкілля. Нові дослідження злаків із кольоровим зерном дали змогу сформулювати стратегію створення зернових культур із високою харчовою цінністю.

Володимир Васильович розвивав новий напрям дослідження щодо створення сортів озимої пшениці із залученням генів її дикого родича спельти з оригінальними властивостями для харчового застосування. Значну увагу також приділяв проблемі високої якості зерна нових сортів.

В.В. Моргун з учнями першими розпочали унікальні багаторічні дослідження, пов'язані з генетичною загрозою, що виникла внаслідок Чорнобильської катастрофи. Було показано, що перші роки після аварії частота мутацій у вирощених у зоні відчуження рослин зростає у тисячі разів. І на сьогодні вона значно вища (у 8,0—14,9 разів) порівняно зі спонтанним рівнем. Висока частота хромосомних аберацій і видимих мутацій свідчить, що Чорнобильська зона навіть через 39 років після аварії продовжує залишатись генетично небезпечною.

Характерною особливістю діяльності Володимира Васильовича була не лише широта наукових інтересів і пошуків, а й їхня прикладна цілеспрямованість. Значне місце в роботі вченого відводилось формуванню принципово нових поглядів щодо генетичної інженерії, біотехнології та фізіологічної генетики. Лише побіжний перелік напрямів наукових пошуків Володимира Васильовича засвідчує його непересічну працездатність і високий професіоналізм, завдяки чому він став загальноновизнаним авторитетом у генетичній науці.

Наукові досягнення В.В. Моргуна та величезний внесок у розвиток вітчизняної науки принесли йому заслужений авторитет і повагу. За фундаментальні дослідження та прикладні результати роботи академік В.В. Моргун удостоєний Державної премії СРСР в галузі науки і техніки (1986 р.) та Державних премій в

галузі науки і техніки УРСР та України (1982 і 1997 рр.). Самовіддана праця вченого сприяла підвищенню продовольчої безпеки та зростанню хлібного достатку нашої країни.

За визначні особисті заслуги перед Українською державою у створенні і широкому впровадженні високопродуктивних сортів зернових культур, багаторічну плідну наукову та громадську діяльність указом Президента України В.В. Моргуна в 2008 р. присвоєно звання Героя України з врученням ордена Держави. Він нагороджений орденом «Знак Пошани» (1981), орденом Жовтневої Революції (1986), орденом Князя Ярослава Мудрого V ступеня (2003) та орденом Князя Ярослава Мудрого IV ступеня (2021). Вченому присвоєно звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (1998). Володимир Васильович — лауреат премії президентів академій наук України, Білорусі і Молдови (2002), премії імені В.Я. Юр'єва НАН України (1993), премії Національної академії аграрних наук України «За видатні досягнення в аграрній науці» (2016), нагороджений Золотою медаллю імені В.І. Вернадського — найвищою нагородою НАН України (2017).

Володимир Васильович зробив вагомий внесок у скарбницю наукових знань. Його загальний науковий доробок становить понад 750 друкованих праць, у тому числі 16 монографій, серед яких добре відомі «Мутационная селекция пшеницы», «Экспериментальная изменчивость кукурузы», «Генетичні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС», «Биологическая фиксация азота» (у 4 т.) та понад 290 авторських свідоцтв і патентів. Він був головним редактором низки фундаментальних наукових видань.

Титанічна працездатність й надзвичайна наукова інтуїція В.В. Моргуна завжди були спрямовані на підвищення продовольчої безпеки нашої держави, відстоювання її інтересів і незалежності, створення та широкого впровадження нових перспективних сортів пшениці й гібридів кукурудзи в аграрний сектор України.

Нам неймовірно сумно, що пішла з життя людина, яка впродовж багатьох років очолювала Інститут фізіології рослин і генетики НАН України, розділяла з колективом нашої установи несприятливі часи для наукової діяльності та часи її розквіту. Він впевнено вів наших співробітників до наукових і особистих звершень, надихаючи своєю невичерпною енергією, наснагою до життя, мудрістю та неперевершеною працездатністю. Завдяки непересічному організаторському таланту, винятковій працездатності Володимира Васильовича Інститут фізіології рослин і генетики був і є лідером національної науки з розробки проблем генетики, селекції та фізіології рослин.

Володимир Васильович був не лише видатним вченим і вмілим організатором науки, а й надзвичайно чуйною до оточення людиною, готовою допомогти й захистити. Він був і назавжди залишиться взірцем добропорядності й доброчесності як в особистих стосунках, так і у співпраці з науковцями як українських, так і багатьох закордонних наукових установ. Це величезна втрата не лише для наукової спільноти, а й для держави загалом. Нам дуже не вистачатиме його мудрого слова, далекоглядних настанов, ідей, порад. Але в наших серцях назавжди залишиться пам'ять про мудру, щиру, світлу та добру людину, видатного вченого, педагога й наставника.

Низько схиляємо голови перед світлою пам'яттю Володимира Васильовича Моргуна.

Вічна пам'ять!

Земля Вам пухом.

Сергій КОЦЬ